

De inrichting van het nieuwe examen schrijfvaardigheid

HANS GOOSEN

In het schooljaar 2000-2001 zijn voor het eerst op alle havo-scholen de nieuwe examenprogramma's afgerond. Voor Nederlands betekent dit onder andere dat het traditionele opstel als onderdeel van het centraal examen vervallen is; daarvoor in de plaats moeten de leerlingen in een schoolexamen een gedocumenteerde tekst schrijven. In maart 2001 hebben leraren Nederlands van 15 scholen hun ervaringen in verband met die eerste schoolexamens nieuwe stijl uitgewisseld en kritisch besproken. Als een voorbereiding op die bijeenkomst is een vragenlijst ingevuld, waardoor per school een schets van de examenpraktijk kon worden uitgereikt (zie de bijlage bij dit artikel). Aan de hand van die gegevens bespreek ik in dit artikel enkele problemen bij de invoering van het nieuwe schoolexamen, de wijze waarop leerlingen documentatie bij het examen mogen gebruiken, de aard van de eindopdrachten en de praktische vormgeving van het schoolexamen.

Van de voorbereidingen op de nieuwe examens havo/vwo verschijnen nu de eerste rapportages. Het Tweede Fase Adviespunt bezocht 50 scholen met een havo en/of vwo-afdeling om knelpunten bij de invoering van de Tweede

Fase in kaart te brengen. Op minder dan 20 scholen is gesproken met docenten Nederlands. Bij hen blijkt in grote lijnen tevredenheid over het nieuwe programma. De meeste zorg geldt het literatuuronderwijs, in het bijzonder de praktijk van het leesdossier. Als knelpunt wordt de berg aan administratief werk en correctie van de schrijf- en leesdossiers genoemd. Over het nieuwe schrijfonderwijs worden verder geen bijzondere problemen gemeld (Tweede Fase Adviespunt 2001). Ook de SLO beschrijft in opdracht van het ministerie van OC&W de stand van zaken bij de invoering van de nieuwe examenprogramma's: over schrijfvaardigheid wordt overwegend positief gerapporteerd; de invoering van gedocumenteerd schrijven, herschrijven en het schrijfdossier wordt als 'een kwaliteits-sprong' ervaren (Bonset & De Kruijk 2001). Over de feitelijke vormgeving van het nieuwe schoolexamen schrijfvaardigheid is nog weinig bekend. Dergelijke gegevens zouden ook betrokken moeten worden bij de herziening van de examenprogramma's in 2003.

Te veel aandacht voor het schrijfdossier

Al drie jaar nu bestaat binnen de scholen van Ons Middelbaar Onderwijs (OMO) een netwerk

van leraren Nederlands in verband met het schrijfdossier en het schoolexamen schrijfvaardigheid (zie ook Goosen 1999). De vaste kern van dat netwerk omvat 15 OMO-scholen. Minstens één keer per jaar komen de vertegenwoordigers van de secties bij elkaar. Opvallend is het, dat in de lijst van gekozen bespreekpunten de feitelijke inrichting van het schoolexamen schrijfvaardigheid pas laat aandacht heeft gekregen. Het ging in de eerste bijeenkomsten over de correcte interpretatie van de examenregeling wat betreft het schrijfdossier van het handelingsdeel, het gebruik van de nieuwe schoolmethodes in relatie met het schrijfdossier, het gebruiksgemak en de betrouwbaarheid van beoordelingsmodellen uit de schoolmethodes, en over de mogelijkheden om documenteren te verbinden met andere vaardigheden.

Het zou logisch zijn om bij de invoering van nieuw onderwijs achteraan te beginnen met de organisatie van het examen en de gehanteerde beoordelingscriteria; op grond daarvan kunnen dan een leerlijn worden gekozen en concrete lessen opgezet. Voor zo'n logische aanpak lijken veel secties bij de invoering van de nieuwe examenvoorschriften niet de ruimte gehad te hebben. De plaats van het vak Nederlands in het studiehuis, de correcte formuleringen voor het Programma van Toetsing en Afsluiting (PTA), de studiewijzers bij de nieuwe schoolboeken, dat alles beperkt de ruimte voor uitgewogen vakinhoudelijke keuzes. Veel secties hebben in het voorexamenjaar zeer globale aanduidingen in het PTA opgenomen over de gedocumenteerde schrijfpdracht, zodat zij de feitelijke gang van zaken later nog konden invullen. De aandacht van alledag ging ondertussen wat schrijven betreft vooral uit naar de praktische organisatie van het schrijfdossier en de planning van de schrijfpdrachten. In februari 2001 is aan de 15 betrokken secties de vragenlijst in verband met hun havo-schoolexamen schrijfvaardigheid voorgelegd; dat schoolexa-

men zou toch op zijn laatst binnen twee maanden afgerond moeten zijn. Elf van de 15 scholen hadden pas in die laatste fase de toets gepland. Maar zelfs in februari waren nog twee scholen niet klaar met de beslissingen ten aanzien van het schoolexamen.

De aandacht voor het schrijfdossier is volgens mij een verkeerde kant opgegaan. Het schrijfdossier is als handelingsdeel geïntroduceerd om de nadelige effecten van eenmalige toetsing tegen te gaan (Vakontwikkelgroep Nederlands 1995). In één examentekst zouden niet alle eindtermen schrijfvaardigheid aan de orde kunnen komen; met de verplichting van het handelingsdeel kan gegarandeerd worden, dat de leerling (bij herhaling) verschillende tekstsoorten heeft geschreven, in concept en gereviseerd, en dat hij daartoe documentatie heeft verwerkt. Je zou kunnen zeggen, dat het schrijfdossier eigenlijk eerder een verplichting aan de docent oplegt dan aan de leerling. De docent moet kunnen laten zien dat hij zijn leerlingen goed schrijfonderwijs geeft: met aandacht voor diverse tekstsoorten en hun kenmerken, aandacht voor fasen in het schrijfproces, aandacht voor verwerking van documentatie en ordening van inhoudselementen. Als de bedoeling van het schrijfdossier zó wordt opgevat, kan de docent Nederlands een hoop administratief werk bespaard blijven en wordt bij leerlingen dossiermoeheid voorkomen. Voortgangscijfers en de inrichting van het schoolexamen hoeven niet af te hangen van de rompslomp rond een schrijfdossier.

Natuurlijk moet de leerling binnen het schrijfproces aandacht hebben voor diverse schrijffasen en schrijfactiviteiten; maar als het om het schrijfdossier gaat, is voor leerlingen vooral van belang, dat zij aan het eind van de uitwerking van een schrijfpdracht aandachtspunten voor een volgende schrijfpdracht vastleggen, dat ze reflecteren op hun aanpak en uitwerking. In de organisatie van het schrijfdossier lopen we nu het risico dat

we een veelheid aan details regelen; het is de vraag wat het leerrendement voor de leerlingen hierbij is. Als we ons in de formele uitwerking van het schrijfdossier zouden beperken, kunnen we tegelijkertijd het belang van de reflecties extra aanzetten. Als een leerling dan voor de eindopdracht van het schoolexamen schrijfvaardigheid staat, kan hij in zijn schrijfdossier een overzichtelijke lijst van persoonlijke aandachtspunten en tips nalezen.

Schrijven vanuit verstrekte of verzamelde informatie

De formulering van de examenvoorschriften laat aan de individuele school nog veel te kiezen over. Zo kan de sectie Nederlands aan alle leerlingen dezelfde schrijfopdracht voorleggen, die zij moeten uitwerken op basis van gegevens die ter plekke verstrekt worden op de examenzitting. Maar een sectie Nederlands kan ook voor alle leerlingen afzonderlijk schrijfopdrachten formuleren aansluitend bij de documentatie die de leerlingen voor hun individuele onderwerp verzameld hebben. In een tussenvorm zijn de thema's voor de eindopdrachten tevoren bekend en wordt op grond daarvan centraal een aantal eindopdrachten geformuleerd, maar is het de leerlingen toegestaan op de examenzitting eigen documentatiemateriaal gebruiken. Deze vorm is in het OMO-netwerk beproefd onder de naam Gedocumenteerd Opstel.

De eerste mogelijkheid (centrale opdracht, verstrekte informatie) heeft als bezwaar dat het documenteren in het schoolexamen geen rol meer speelt. In de eindtermen wordt juist wel het belang van het documenteren benadrukt. Als leerlingen in de les Nederlands zich moeten leren documenteren bij oefenopdrachten, is het vreemd dat zij die vaardigheid niet optimaal kunnen benutten bij het schoolexamen. Van de 15 scholen heeft slechts één school gekozen voor de uitwerking van de eind-

opdracht op basis van uitsluitend verstrekte informatie. Drie scholen hebben geruime tijd voor het schoolexamen aan de leerlingen verteld binnen welke twee thema's de uiteindelijke examenopdrachten zouden vallen; ook ruim tevoren is door docenten de documentatie (van zeven à tien artikelen) verstrekt die bij het schoolexamen gebruikt kon worden. Bij de overige elf scholen moesten de leerlingen (altijd voor een deel) zelf voor de documentatie zorgen die zij bij de eindopdracht konden benutten. De beperking in de onderwerpen en in de eindopdrachten maken deze examenvorm voor de docenten niet te arbeidsintensief. En bij deze examenvorm geef je als docent een duidelijk signaal aan de leerlingen af: 'Op een schrijfopdracht kun je je voorbereiden!' Wat mij betreft kan bij de herziening van de examens in 2003 de mogelijkheid van schrijven op basis van verstrekte informatie vervallen.

De eindopdrachten

In de eindtermen worden de volgende tekstsoorten genoemd: uiteenzetting, beschouwing en betoog. Voor de schrijftoets kan de docent uit die tekstsoorten kiezen. Uit hoeveel opdrachten de leerling moet kunnen kiezen, is ook niet nader beschreven. Op acht van de 15 netwerk-scholen krijgt de leerling de keuze uit twee of drie eindopdrachten; op drie scholen krijgen de leerlingen slechts één eindopdracht voorgelegd en op vier scholen kunnen de leerlingen uit vier of meer opdrachten kiezen.

Voor de desbetreffende havo-leerlingen hebben drie scholen zich in de gevraagde tekstsoort beperkt tot het betoog; twee scholen bieden zowel de uiteenzetting, de beschouwing als het betoog aan. De meerderheid heeft gekozen voor betoog én beschouwing. Uit eerdere netwerkbijeenkomsten is gebleken dat op de meeste scholen aangegeven wordt, dat de leerlingen een tekst van ongeveer 600 woorden moeten schrijven.

Een opvallend verschil is te constateren met betrekking tot het materiaal dat de leerlingen tijdens het schoolexamen kunnen gebruiken. De ene groep van docenten wil dat de documentatiemap alleen uit bronnen bestaat, onbewerkte bronnen of bronnen met minimale aantekeningen in de kantlijn (zoals +, -, !). Die docenten stellen bij de examenopdracht meestal expliciete eisen in verband met bronverwijzingen en gebruik van citaten. De andere groep van docenten wil juist in de documentatie een eigen verwerking van de gegevens kunnen herkennen; de leerlingen hebben tevoren hun informatie geordend naar bijvoorbeeld deelvragen bij het onderwerp of argumenten voor en tegen. Wat is de beste keuze? Weliswaar worden in het examenprogramma de correcte verwijzingen naar bronnen expliciet genoemd, maar dat zou voor havo-leerlingen zeker niet moeten inhouden dat zij quasi-wetenschappelijk verwijzen naar hun bronnen, terwijl ze vaak al moeite genoeg hebben om binnen hun eigen tekst bronnen fatsoenlijk te introduceren en de bronnen te gebruiken om eigen gedachten uit te werken.

Het lijkt me verstandig dat we in de kring van vakgenoten nog eens bespreken wat we op het gebied van bronnengebruik binnen het kader van het schoolexamen wenselijk en haalbaar achten. We moeten ons realiseren dat dit deel van het examen voor de meesten van ons nieuw is. Dat betekent dat de voorbereiding daarop en de beoordeling ervan meer aandacht zou moeten krijgen. In ons netwerk hebben wij eerder gezamenlijk enkele examenopstellen besproken. Dat is zeker voor herhaling vatbaar.

Praktische omstandigheden

De duur van de schoolexamenzitting wijkt niet veel af van de oude examenpraktijk; destijds was de toegestane drie uur voor de meeste

kandidaten ruim bemeten. Voor het nieuwe schoolexamen schrijfvaardigheid ruimt één school 100 minuten in, kiest een viertal scholen voor tweeënehalf uur en de meerderheid voor drie uur examentijd. Bij 13 van de 15 scholen betreft het dan nog steeds een traditionele, centrale examenzitting, waarbij de leerlingen naast hun documentatiemap alleen pen en papier kunnen gebruiken. De docenten zouden de leerlingen tijdens het schoolexamen, net als in het voorafgaande schrijfonderwijs, wel op de computer willen laten werken, maar de schoolfaciliteiten zijn daarvoor niet voldoende. Slechts op één school worden verschillende examenzittingen kort na elkaar georganiseerd om de leerlingen in groepen met behulp van de schoolcomputers te laten schrijven. Op de vijftiende school is gekozen voor een reeks van deeltoltsen als invulling van het schoolexamen schrijfvaardigheid. Zo'n acht onderdelen van het schijfdossier vormen samen het cijfer schrijfvaardigheid dat uiteindelijk voor 60 procent het schoolexamencijfer bepaalt.

De praktijk van de laatste school riep in onze netwerkbijeenkomst veel vragen op. Als je heel formeel redeneert kun je je op de eerste plaats afvragen of deze praktijk wel overeenstemt met de examenvoorschriften: *Schrijfvaardigheid wordt getoetst door middel van een gedocumenteerde tekst; [...] voorwaarde is dat het handelingsdeel - het samenstellen van het schijfdossier - naar behoren is afgerond* (Verbeek 1996). Op de tweede plaats vroegen wij ons af welke eisen op het gebied van toezicht eigenlijk bij een schoolexamen gelden. Kun je een opdracht die meeweegt in een cijfer voor het schoolexamen thuis laten maken? Ik heb over de laatste vraag nog contact opgenomen met medewerkers van het Tweede Fase Adviespunt en het CITO; zij moesten het antwoord schuldig blijven; zij konden niet verwijzen naar wettelijke voorschriften op dit gebied. Moet je hierbij dan uitgaan van de benadering 'Als het niet expliciet verboden is, mag het'?

Een voorlopige evaluatie

Bij de beantwoording van de vragenlijst hadden de meeste scholen hun voorbereidingen op het nieuwe schoolexamen wel afgerond, maar dat examen feitelijk nog niet voor het eerst afgenomen. Toch hebben we al geprobeerd belangrijke succeservaringen en resterende knelpunten te inventariseren. In de reacties valt op, dat de docenten niet als eerste de betere schrijfproducten van hun leerlingen noemen, maar dat ze vooral tevreden zijn over hun veranderde onderwijspraktijk. Door de veranderingen in het examenprogramma realiseren zij een beter schrijfonderwijs dan in de oude praktijk met het titelopstel: 'levensechter' schrijven, laten documenteren, kritisch leren omgaan met bronnen, mogelijkheden aanbieden om het schrijfproces te leren. Ondanks de tevredenheid blijkt bij de betrokken docenten nog een sterke behoefte om het uitwisselen van praktijkervaringen te continueren. Het gaat dan onder andere om de volgende vragen: hoe weeg je verschillende beoordelingscriteria in het eindcijfer, hoeveel lestijd maak je in je bovenbouwprogramma vrij voor schrijven (inclusief documenteren), hoe bereik je op een efficiënte manier vooruitgang op het gebied van taalgebruik (woordkeus, zinsaan sluitingen, verwijzingen, spelling, interpunctie)?

Als docenten in een netwerk hun ervaringen uitwisselen, blijkt dat telkens stimulerend te zijn. In zo'n bespreking heb je het niet alleen over de knelpunten waarvan je je bewust bent, maar word je ook geconfron-

teerd met vakinhoudelijke keuzes waar je zelf misschien onvoldoende over nagedacht hebt. Nu het onderdeel schrijfvaardigheid niet langer in het centraal examen opgenomen is, is daarmee ook de vanzelfsprekende zorg vanuit instanties als CITO en CEVO vervallen. We hebben het met het nieuwe schoolexamen voor de eerste keer - soms op het laatste nippertje - gered. Ik hoop dat het niet een eindpunt is; wat mij betreft kan nu een brede gedachtewisseling over het onderwijs en de afsluiting van het gedocumenteerde schrijven beginnen.

LITERATUUR

Bonset, H., & Kruijk, D. de (2001). *Vakdossiers 2000*. Nederlands. Enschede: SLO.

Goosen, H. (1999). *Naar het nieuwe schoolexamen schrijfvaardigheid havo/vwo*. Het netwerk Gedocumenteerd Opstel. *Moer 1*, 10-19.

Tweede Fase Adviespunt (2001). *De implementatie van de vernieuwingen in de Tweede Fase van havo en vwo*. Eindverslag van de schoolbezoeken van het Tweede Fase Adviespunt. www.tweedefase-loket.nl.

Vakontwikkelgroep Nederlands (1995). *Advies Examenprogramma's havo en vwo*. Nederlands. Den Haag: Stuurgroep Profiel Tweede Fase.

Verbeek, J. (1996). *Nederlands. Voorlichtingsbrochure havo/vwo*. Enschede: SLO.

Bijlage: Vragenlijst

Aan de netwerkbijeenkomst in maart 2001 hebben vertegenwoordigers van 15 OMO-scholen deelgenomen. Zij hebben de onderstaande vragenlijst tevoren beantwoord en de uitkomsten ervan gezamenlijk besproken.

Schoolexamen schrijfvaardigheid 5 havo 2000-2001

1. Tijdstip schoolexamen

Wanneer voert u het schoolexamen schrijfvaardigheid uit?

- voor december 2000
- voor 1 februari 2001
- na 1 februari 2001
- al afgerond in 4 havo

2. Keuze onderwerp documentatie (als voorbereiding op eindopdracht tijdens schoolexamen)

- Iedere leerling kan (in overleg) zelf een onderwerp ter documentatie kiezen.
- De docent geeft 1 onderwerp voor het examen op, dat voor alle leerlingen geldt.
- De docent geeft de keuzemogelijkheid van 2 of 3 onderwerpen.
- Nog anders, namelijk ...

3. Verstrekte en/of verworven documentatie

- De leerlingen kunnen tijdens het schoolexamen alleen documentatie gebruiken die op dat moment pas door de docent verstrekt is (bijvoorbeeld in de toelichting op of als bijlage bij de opdracht).
- De leerlingen kunnen tijdens het schoolexamen alleen documentatie gebruiken die tevoren door de docent verstrekt is.
- De leerlingen moeten zelf alle documentatie verzamelen die tijdens het schoolexamen gebruikt wordt.
- De leerlingen gebruiken deels documentatie die door de docent verstrekt is en deels documentatie die ze zelf verzameld hebben.
- Nog anders, namelijk ...

4. Aantal eindopdrachten

- Op het schoolexamen krijgt de leerling slechts één eindopdracht ('titel') voorgelegd.
- Op het schoolexamen krijgt de leerling de keuze uit 2 of 3 eindopdrachten.
- Op het schoolexamen krijgt de leerling de keuze uit 4 of meer eindopdrachten.

5. Aard van de eindopdrachten

Bij het opstellen van de eindopdrachten kiest u

- alleen voor de vorm van een betoog
- alleen voor de vorm van een beschouwing
- betoog en/of beschouwing
- betoog en/of beschouwing en/of uiteenzetting
- nog anders, namelijk ...

6. Materiaal door de leerling te gebruiken op het schoolexamen

- niets anders dan de verstrekte opdracht op het schoolexamen
- een aantal onbewerkte bronnen
- een aantal bronnen met minimale markeringen (bijvoorbeeld +, -, !)
- aantekeningen bij of naar aanleiding van bronnen
- volledig uitgeschreven eigen tekstfragmenten
- eerste opzet met eventueel leerlingencomentaar

7. Praktische inrichting schoolexamen

duur examenzitting:

____ uur

hulpmiddelen/lokalen:

- traditionele examenzitting met pen en papier
- gebruik computers bij uitvoering examenopdracht
- nog anders, namelijk ...

8. Succeservaringen

Welke 2 belangrijke succeservaringen heeft u tot nu toe m.b.t. het nieuwe schoolexamen gedocumenteerd schrijven of anders gezegd, over welke 2 punten bent u best tevreden, als u de nieuwe examenpraktijk bij schrijfvaardigheid vergelijkt met de situatie van het oude Centraal Schriftelijk Examen stelvaardigheid (met 10 titels).

- _____

- _____

9. Resterende knelpunten

Noem 2 belangrijke resterende knelpunten binnen de nieuwe praktijk van het schoolexamen gedocumenteerd schrijven, of anders gezegd, over welke 2 punten heeft u vragen aan collega's van andere scholen?

- _____

- _____
